

РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНА ДИНАМІКА В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ 2021 РОКУ

В. В. Токман, к. філос. н., головний консультант відділу гуманітарної політики та розвитку громадянського суспільства центру суспільних досліджень НІСД

Аналітична записка висвітлює ключові події й тенденції у сфері церковного життя та суспільно-релігійних відносин України впродовж 2021 року. Розглядаються питання розбудови релігійної мережі, державно-церковного партнерства, громадської активності церков і деномінацій, а також умов вільного сповідання релігії. Наводяться висновки та пропозиції, покликані сприяти розвитку релігійно-церковного середовища з урахуванням національних інтересів України та демократичних цінностей.

Обґрунтування

Аналізуючи релігійно-церковні процеси в українському суспільстві, доречно зважати на такі моменти, як: *структура конфесійного середовища; розвиток державно-церковного партнерства; соціально значуща діяльність релігійних організацій; забезпечення свободи совісті та свободи релігійної діяльності.*

Структура конфесійного середовища. На початок 2021 року в Україні діяло 37 049 релігійних організацій¹. Це на 253 одиниці більше, ніж рік потому. Майже 97 % наявних конфесійних структур належить до християнської традиції. Православ'я залишається найчисельнішим напрямом християнства в Україні. За статистичними даними, близько 54 % складових релігійної мережі – це об'єднання кількох православних юрисдикцій. Найбільші з них дві – Православна церква України (нараховує 7188 осередків) та Українська православна церква Московського патріархату (має 12 406 осередків)². Попри відчутну перевагу за релігійними

¹Статистичні матеріали / Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dcss.gov.ua/statistics-2020/>

² Див. вище.

організаціями, УПЦ МП настільки ж серйозно поступається перед ПЦУ за кількістю вірян. Зокрема, результати всеукраїнського опитування громадської думки, проведеного у червні 2021 року Київським міжнародним інститутом соціології, свідчать, що 58 % респондентів ідентифікують себе з ПЦУ, тоді як з УПЦ (МП) тільки 25 %³.

За неповний 2021 рік ПЦУ досягла успіхів у зміцненні власної інституційної спроможності, українізації парафіяльного життя, презентації України на міжнародній арені, розвиткові діалогу з православним світом. Також означилися перспективи подальшого визнання української автокефалії у найближчій перспективі з боку повноти вселенського православ'я.

У середовищі українського греко-католицизму спостерігається бажання вирішити проблему внутрішнього розділення. У серпні цього року греко-католицькі священники Закарпаття і Львівщини після спільної молитви на Верецькому перевалі підписали листа до новопризначеного Апостольського нунція в Україні монсеньйора В. Кульбокаса з проханням посприяти об'єднанню греко-католиків в межах однієї адміністративної структури на території нашої країни.

Довідково: в Україні поряд з Українською греко-католицькою церквою діє Мукачівська греко-католицька єпархія (локалізована на Закарпатті), яка підпорядковується Святому Престолу. У 90-х роках минулого століття мали місце спроби домогтися входження МГКЄ до УГКЦ. Однак вони не призвели до бажаного результату. Серйозним чинником протидії об'єднанню є угорський фактор.

Протягом поточного року відбулося декілька подій міжконфесійного спрямування: спільна молитва християн, юдеїв та мусульман на початку 2021 р. у Львові; вересневий міжконфесійний концерт духовної музики у Чернігові; міжконфесійний семінар стосовно збереження сакральної спадщини українського народу у Криворівні. Центр міжконфесійного діалогу «Лібертас», Центр міжрелігійного порозуміння (США), Центр Івана Павла II (Ватикан) та Інститут релігії і суспільства УКУ зорганізували у Львові першу сесію програми «Діалог». Її мета – опанувати досвід сприйняття один одного.

Розвиток державно-церковного партнерства. У 2021 році поглибилася співпраця органів влади з релігійними організаціями. Зокрема, здійснюється активна співпраця Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій (далі ВРЦіРО) з парламентським міжфракційним об'єднанням «Цінності. Гідність. Родина». Упродовж десяти місяців відбулося вісім спільних засідань. Було обговорено проект Закону України № 4626 від 22.01.2021 р. «Про Службу військового капеланства», законопроект № 2693-д від 02.07.2020 р. «Про медіа». Також розглядалися питання тарифної політики; захисту довкілля; вакцинації населення; соціального служіння

³ Релігійна самоідентифікація населення і ставлення до основних церков України: червень 2021 / КМІС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1052&page=1&t=9>

релігійних організацій; антидискримінаційної експертизи підручників та освітніх програм; ініціативи Міністерства освіти і науки України, пов'язані з вихованням та ціннісними орієнтирами в освіті; підходи до вироблення державної сімейної політики тощо.

Прикладом успішного державно-конфесійного співробітництва є домовленості Міністерства охорони здоров'я України та релігійних організацій стосовно повноцінного впровадження медичного капеланства. Центр громадського здоров'я та Православна церква України погодили спільні кроки в контексті протидії пандемії COVID-19. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України спільно з ВРЦіРО займатимуться екологічним просвітництвом серед населення, а Міністерство соціальної політики України та ВРЦіРО разом протидіятимуть домашньому насильству, використовуючи практичний досвід релігійних організацій з цього питання.

ВРЦіРО та Міністерство освіти і науки України 25 серпня 2021 р. також підписали угоду про співпрацю. Особливість цього документа в тому, що він прописує принципи і цінності, у відповідності з якими має здійснюватися освітній та виховний процес. Духовно-моральній компоненті відведено важливе значення, оскільки вона істотно нівелюється в сучасному світі.

Соціально значуща діяльність релігійних організацій. Як і в попередній період, вона мала багатовекторне спрямування. Зокрема, у січні 2021 року завершилася робота над проєктом «Боротьба з домашнім насильством в Україні під час пандемії COVID-19 шляхом залучення впливу релігійних лідерів та спроможності Церков». Його виконавці – Інститут релігійної свободи та ВРЦіРО. Фінансову підтримку надав Канадський фонд місцевих ініціатив. Проєкт, насамперед, передбачав налагодження діалогу і порозуміння між різними релігійними спільнотами в контексті профілактики домашнього насильства як одного із ключових факторів руйнації інституту сім'ї. Представники церков також домовилися на перспективу розвивати вебсайт «Зупини насильство» та напрацьовувати відповідні методичні настанови для душпастирів і священників.

З часу поширення пандемії релігійні організації долучилися до протидії COVID-19. Лідери конфесій чітко артикулювали власну позицію стосовно вакцинації. У відповідній заяві ВРЦіРО йдеться про те, що ця процедура має бути: 1) добровільною; 2) доступною; 3) ефективною і безпечною для людського здоров'я⁴. У подальшому релігійні організації стали промоутерами вакцинації в Україні шляхом інформаційно-просвітницької роботи.

⁴Заява Ради Церков щодо початку процесу вакцинації від COVID-19 в Україні / Інформаційний ресурс УГКЦ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.ugcc.ua/documents/zayava_shchodo_pochatku_protsestu_vaktsinats%D1%96i_v%D1%96d_covid_19_v_ukrain%D1%96_92416.html

Розпочато новий проєкт в Українському католицькому університеті, що орієнтований на допомогу талановитій молоді в отриманні якісної вищої освіти. З цією метою створено Благодійний фонд, що частково або повністю покриватиме витрати на навчання студента. Фонд наповнюється за рахунок надходжень від приватних жертводавців з різних країн, а також через Українську католицьку освітню фундацію у США, Канаді та Великобританії⁵.

Свідченням конфесійно-громадського діалогу став меморандум про співпрацю між ПЦУ і «Пластом», підписаний 22 липня 2021 року. Документом передбачено виховання молоді на основі традиційних духовно-моральних цінностей, створення при парафіях ПЦУ пластових осередків, організацію спільних заходів, благодійних акцій, молодіжних таборів тощо.

Серед діючих в Україні конфесій найактивнішою на соціальному напрямку була УГКЦ. Ця церква відкрила при Львівській архиєпархії Адаптивний центр святого Йосифа для опіки над підлітками. УГКЦ також освятила центр родини «Назарет» у Львові, покликаний допомагати особам з різного роду залежностями. У липні поточного року Департамент військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ спільно з Патріаршим паломницьким центром УГКЦ організували паломницько-туристичну подорож родин полеглих Героїв України до Хорватії. Ця церква провела на території Національного природного парку «Сколівські Бескиди» духовно-патріотичний табір «Захисник» для дітей військовослужбовців з різних областей країни.

До того ж релігійні організації залишаються одним із найчисельніших і впливових інститутів громадянського суспільства, якому стабільно довіряє понад 50 % громадян. До прикладу, опитування, проведене Київським міжнародним інститутом соціології та опубліковане 4 лютого 2021 року, наводить показник у 52 %⁶. А березневе дослідження соціологічної служби Центру Разумкова оперує даними про 64 %⁷.

Забезпечення свободи совісті та свободи релігійної діяльності. Гарантування права особистості на вільне сповідування віри – один із пріоритетів Української Держави. У першому півріччі 2021 року влада та ВРЦіРО інтенсифікували обговорення питання щодо запровадження професійного капеланства у сфері охорони здоров'я. Стадії законодавчого унормування передуватиме розробка інформаційно-

⁵ В УКУ створили Благодійний фонд для вступників 2021 / РІСУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/v-uku-stvorili-blagodijnij-fond-dlya-vstupnikiv-2021_n114870

⁶ Довіра соціальним інституціям і партіям: грудень 2020 / КМІС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1005&page=7>

⁷ Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021 р.) / Разумков центр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriantatsii-gromadian-berezen-2021r>

просвітницьких матеріалів та навчальних курсів про специфіку медичного капеланства для керівників і працівників закладів охорони здоров'я. Також мають бути підготовлені Етичний кодекс капелана та Професійний стандарт капелана у сфері охорони здоров'я.

У травні 2021 року Верховна Рада України у першому читанні ухвалила законопроект № 4626 від 22.01.2021 р. «Про Службу військового капеланства». Документом пропонується врегулювати правовий статус та соціальне забезпечення військових капеланів.

З 2021 року рішення про викладання дисциплін духовно-морального спрямування ухвалюватиметься на рівні місцевих громад та шкіл. Такий підхід відповідає реформі децентралізації та дозволяє враховувати конфесійну специфіку і самобутність регіону при підготовці відповідного курсу.

Пандемія COVID-19 не призвела до істотних обмежень релігійної свободи. Конфесії, діючі в Україні, почувалися відносно вільно, незважаючи на запроваджені урядом протиепідемічні заходи. У багатьох європейських країнах аналогічні заборони були значно суворішими, що призводило до соціальних потрясінь за участі релігійних спільнот або ж ультимативних вимог з їхнього боку.

Однак серйозною проблемою для України залишається обмеження прав віруючих на тимчасово окупованих територіях. На тимчасово окупованих територіях АР Крим, Донецької і Луганської областей окупаційні адміністрації застосовують дискримінаційні принципи російської політики щодо сфери свободи совісті та віросповідання. Утисків зазнають релігійні організації, які не виявляють лояльності до російського політичного режиму, є проукраїнсько або прозахідно орієнтованими. Як екстремістсько-терористичні утворення в РФ законодавчо заборонені організація Свідків Єгови та міжнародна ісламська організація «Хізб ут-Тахрір». Під приводом звинувачень у незаконній місіонерській діяльності окупанти чинять тиск на баптистів, п'ятидесятників, месіанських юдеїв. Переслідувань та залякувань зазнає ПЦУ. Окупаційні адміністрації на ТОТ АР Крим та окремих частинах Донецької і Луганської областей намагаються усунути проукраїнську церкву з цих територій шляхом відбирання майна, відмовою у перереєстрації громад, фізичним насиллям над українськими священиками. Зберігати храми, зокрема в Криму, ПЦУ дозволяє залучення в цей процес Європейського суду з прав людини.

Репресивна політика РФ щодо релігії та церкви призвела до відчутного скорочення релігійних організацій на Кримському півострові. За вісім років анексії їхня кількість зменшилася з 2220 до 907, а віросповідних толків – із 43 до 20⁸. За інформацією представника Уповноваженого з дотримання прав жителів АР Крим

⁸За семь лет в Крыму и Севастополе вдвое сократилось количество религиозных организаций / Крым. Реалии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/news-krym-sokarshcheniye-vdvoye-religioznykh-organizatsiy/31404635.html>

та м. Севастополя Ірини Верігіної, із 49 організацій ПЦУ залишилося лише 5, а з 22 священнослужителів – 4. Впевнено в Криму та ОРДЛО почувається УПЦ (МП), яка співпрацює з окупаційними адміністраціями.

Протиправні дії Росії по відношенню до релігійних спільнот на окупованих територіях відслідковуються на міжнародному рівні. Зокрема, про них зазначалося у доповіді Державного департаменту США про свободу віросповідання у світі за 2020 рік⁹, опублікованому у травні 2021 року; серпневій доповіді Генерального секретаря ООН про ситуацію з правами людини у Криму¹⁰; доповіді Міністерства закордонних справ Великої Британії «Про права людини і демократії – 2020»¹¹, оприлюдненої у липні 2021 року.

Висновки

Україна – конфесійно плюралістична країна з вираженим домінуванням християнства, серед напрямів і течій якого першість належить православ'ю. За роки незалежності вдалося забезпечити достатній рівень свободи віросповідання, поглибити співпрацю між релігійними організаціями та владними інституціями. Значно зросла та урізноманітнілась соціально значуща складова діяльності конфесій. За рівнем довіри релігійні організації суттєво випереджають інститути державної влади.

Залишається необхідність в удосконаленні концептуальних засад розвитку державно-конфесійних відносин з метою уникнення схвалення ситуативних і суперечливих рішень у сфері свободи совісті та релігії. Наявні колізії між фактичними та правовими реаліями державно-церковного партнерства. Законодавчо не унормовано статус інституту військового капеланства в Україні. Уваги потребують внутрішньо українські ініціативи з питань об'єднання українських греко-католиків. У фокусі уваги має залишатись ситуація з утисками та дискримінацією прав віруючих на тимчасово окупованих територіях України.

⁹Звіт про свободу віросповідання у світі за 2020 рік: Україна / Посольство США в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/2020-IRFR-Ukr.pdf>

¹⁰Положение в области прав человека в Автономной Республике Крым и городе Севастополе. Доклад Генерального секретаря / Генеральная Ассамблея ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undocs.org/ru/A/76/260>

¹¹ Human Rights and Democracy: 2020 Foreign, Commonwealth and Development Office report / Foreign and Commonwealth [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/999607/Human_Rights_and_Democracy_the_2020_Foreign_Commonwealth_Development_Office_report.pdf

Рекомендації

З метою подальшого збереження гармонійних суспільно-релігійних та державно-конфесійних відносин, попередження загроз національній безпеці у релігійній сфері доцільним видається наступне:

- ухвалити у другому читанні законопроект № 4626 від 22.01.2021 р. «Про Службу військового капеланства»;

- ініціювати проведення до кінця 2021 року парламентських слухань щодо подальшого розвитку коопераційної моделі державно-церковних взаємин, нормативно-правових механізмів їхнього удосконалення, стану забезпечення права на свободу сповідання релігії на тимчасово окупованих територіях;

- розглянути проблеми порушення релігійних свобод на тимчасово окупованих українських територіях. За його підсумками підготувати рішення, яке передбачатиме вжиття санкцій стосовно фізичних та юридичних осіб, приналежних чи близьких до окупаційної влади та відповідальних за дискримінацію на релігійному ґрунті;

- провести консультації з очільниками та єпископатом Української греко-католицької церкви і Мукачівської греко-католицької єпархії на предмет об'єднаних ініціатив. Визначитися стосовно доцільності сприяння у вирішенні цього питання з боку інститутів влади.